

Глава 13

НОМОНХАН

*Освен от самота няма от какво да се оплача.*¹

Рихард Зорге в писмо до Катя

В Москва безумството на Голямата чистка сякаш е поутихнало – поне достатъчно, та Зорге да реши, че вече може да поиска разрешение да се върне у дома. През февруари 1938 г. пише на Катя, за да ѝ се извини, че не е успял да се прибере предната есен, и да ѝ обещае, че още преди лятото ще е отново в Москва. През април Зорге изпраща официално искане до най-новия си началник, генерал Семьон Гендин, да прекрати мисията му в Япония. Сестрата на Катя, Марина – Муся – си спомня, че Катя дори отпратила съквартирантката си Марфа преди 1 май 1938 г., убедена, че Рихард ще пристигне навреме за празника.² Гендин обаче отхвърля молбата на Зорге. Агент Рамзай никога няма да се завърне у дома.

Зорге е станал жертва на собствения си невероятен успех. В трескавата атмосфера на чистките Гендин публично е изразил съмнения в политическата благонадеждност на агент Рамзай. В същото време обаче Гендин се е противопоставил на искането на предшественика си да бъде разформирана агентурната мрежа на Зорге в Токио. Вероятно директорът на Четвърти отдел е осъзнавал, че голяма част от фантастичните обвинения, изпратили на смърт толкова много негови колеги, са, както се изразява Гудз, „измишльотини“. Гендин е принуден на думи да се нагажда към атмосферата на всеобща мнителност, за да оцелее, но като професионален разузнавач той си дава сметка колко ценна е информацията, изпращана от Зорге. На това се дължи парадоксалното отношение на Четвърти отдел към Зорге, смятан за изключително важен източник и същевременно потенциален предател. Ако Зорге все още е лоялен, позицията му в германското посолство го прави най-добре

внедрения съветски таен агент в света. Никой шпионин, изпратен от Москва, не би могъл да се надява да извоюва такава невероятна позиция. С една дума, Зорге е станал незаменим. А ако може да се разчита на него, то информацията, която изпраща, е решаваща за сигурността на Съветския съюз. Това „ако“ ще се превърне във въпрос на живот и смърт не само за Зорге, но и за Русия.

През ФЕВРУАРИ 1938 г. посланик Дирксен напуска поста си, тъй като от влагата в Токио астмата му се е влошила. Предлагат на От да го замести. Още преди да сподели това със съпругата си, От се съветва със своя приятел Зорге дали да приеме предложението. Зорге настоява той да откаже. Вероятно причините Зорге да не желае най-близкият му приятел и най-добър източник на информация да стане най-високопоставеният дипломат на Германия в Япония са били важни. Зорге може би се е опасявал, че в новата си роля От ще бъде по-предпазлив и ще престане да споделя военни тайни с него. Много по-вероятно е обаче Зорге да се е страхувал, с основание, че повишението на От ще намали собствените му шансове някога да му разрешат да се върне в Съветския съюз. Този път обаче От пренебрегва съвета на приятеля си. В ясното пролетно утро на 28 април 1938 г. От, в парадна униформа и с Ордена на свещеното съкровище, 2-ра степен, който по-рано е получил, преминава в открита каляска покрай разцъфналите вишневи дървета в градините на императорския дворец, за да връчи акредитивните си писма на император Хирохито.

Вместо да изгуби достъпа си до информация, Зорге става още по-доверен приближен на новия посланик. А като представител на най-близкия външнополитически съюзник на Япония и благодарение на усърдието си От скоро ще стане най-добре поставеният и най-добре осведомен член на дипломатическия корпус в Токио. „От всички чуждестранни колеги единствено От имаше реален достъп до японските политици и управници – признава американският посланик Джоузеф Грю пред Ян Зибърг. – И това се дължеше по-скоро на неговите лични качества, отколкото на германската политика.“³

През април Зорге отплава за Хонконг като куриер на германското посолство – и разбира се, на московския Център. Посланик От му поверява секретни документи и за да облекчи пътуването му, му издава дипломатически пропуск. На връщане Зорге се отбива в Манила, за да предаде други документи – сред които почти сигурно са най-новите дипломатически кодове – в немското посолство във Филипините. Куриерската дейност на шпионската мрежа не само се финансира от Третия райх, но се осъществява под немска дипломатическа защита.

Зорге си придава вид, че не е притеснен от отказа на Гендин да му разреши да се върне у дома. „Скъпи другарю, не се бойте за нас – пише му той през

октомври 1938 г., само дни преди Гендин да бъде арестуван по обвиненията в шпионаж, които вече традиционно слагат край на кариерата на всички ръководители на Четвърти отдел. – Макар да сме изтощени и напрегнати, ние сме все така дисциплинирани, изпълнителни и решителни, готови да доведем до успешен край задачите си в името на нашата велика кауза. Най-сърдечни поздрави на вас и приятелите. Бъдете така добър да предадете писмото, което изпращам, на съпругата ми и да я поздравите от мое име. Моля, грижете се за нея.“⁴

На Катя той пише: „не ме забравяй ... и без това ми е тежко“. Оплаква се от жегата в Токио в сезона на мусоните – „толкова трудно се понася, особено при нашата напрегната работа“ – и казва, че се страхува, че на съпругата му може да ѝ дотегне „това вечно чакане“. Надява се, че все още има „малък шанс да осъществим мечтата си да прекараме пет години заедно“.⁵

В началото на 1939 г. Зорге прави нов опит да се върне у дома. Старите му другари и приятели по чашка, военният аташе майор Шол и военноморският му колега капитан Венекер, са отзовани от Токио, а това означава, че вече няма да има толкова добър ежедневен достъп до военна информация, какъвто те са му осигурявали. Зорге освен това твърди пред началниците си в Москва – неоснователно, – че откакто е посланик, От няма толкова време за него. Може би е настъпил моментът да изпратят нов човек от Четвърти отдел и той да си създаде нови контакти?, намеква Зорге. „Моля ви предайте сърдечни поздрави на Катя – пише той в края на шифрованата телеграма. – За нея е непоносимо да чака толкова дълго завръщането ми.“⁶

По онова време обаче Зорге почти сигурно е знаел, че молбата му отново ще бъде отхвърлена. Японските военни са демонстрирали отново агресивните си намерения в Китай, като са превзели националистическата столица Нанкин, избивайки повече от 250 000 цивилни. В Европа Хитлер е анексирал Австрия, Судетите в Чехословакия и скоро след това – цялата страна. Опасността от голяма европейска война нараства и приоритетите на Кремъл са, от една страна, да направи така, че Хитлер да нападне когото и да е, но не Съветския съюз, и от друга, да попречи на Германия и Япония да сключат съюз, тъй като това би застрашило СССР и от изток, и от запад. Зорге е станал незаменим за националната сигурност. И знае, че няма да напусне Токио до края на войната.

През лятото на 1938 г. агентурната мрежа на Зорге е в апогея си. Одзаки е бил назначен за *шокутаку*, или неофициален съветник, към кабинета на министър-председателя принц Коное. Японските управници вече се вслушват в мнението на Одзаки и другите блестящи млади умове от мозъчния тръст на Коное – поне по въпросите, които все още са под контрола на гражданското правителство на Япония. Одзаки напуска работата си в „Асахи

Симбун“ и се премества в приземен кабинет в официалната резиденция на министър-председателя, където има достъп до всички правителствени документи, които попадат върху бюрата на колегите му. Доверените секретари на Коное, Ушиба и Киши, започват да провеждат неофициални работни срещи на министри, експерти и съветници на традиционна японска закуска от супа *мисо*, с което работната група си спечелва прякора „Групата мисо“. ⁷ Единствено участниците в заседанията на императорския Генерален щаб са по-близо от Одзаки до центъра, където се вземат решенията в японската държава. ⁸

Когато въоръжените стълкновения при възвишенията Чанкуфен започват, Одзаки например има достъп до информацията, която се получава в правителството, съобщенията от генерал-губернатора на Корея и официалните доклади на армията. Инцидентът не е преднамерена провокация от страна на японското военно командване, съобщава Одзаки на Зорге, и правителството и Генералният щаб нямат намерение да ескалират конфликта. Информацията от Зорге е тактически важна за съветските командири при Чанкуфен, които засилват военния натиск, тъй като знаят, че няма опасност да предизвикат мащабна война. Но разкритията на Одзаки предвещават и много лоши неща. Скоро след като в Манжурия започват сраженията със съветските войски, „контактът между правителството и военните бе напълно преустановен“, съобщава Одзаки. ⁹ С други думи, японският Генерален щаб постепенно се превръща в държава в държавата, която до такава степен не подлежи на гражданен контрол, че дори не си прави труда да докладва за действията си на номиналните си началници в правителството.

Одзаки междувременно се е прочул като експерт по китайските въпроси. През 1937 г. пише две високо оценени книги: „Китай срещу бурята: Международните отношения, политиката и икономиката на Китай в повратен момент“ и „Китай от гледна точка на международните отношения“, както и четиринайсет авторитетни статии. Намерил е време да преведе още една книга от Агнес Смедли: „Макао: перлата на Изтока“, отново под псевдонима Джиро Ширикава. ¹⁰ На всичко отгоре Одзаки е един от авторите – заедно с колегите си Рояма Масамичи и Мики Кийоши – на смел икономически план за развитието на цяла Азия, ръководен, естествено, от Япония. „Източноазиатската група за сътрудничество“* очертава „един нов ред... на базата на антикапиталистическото, антиимпериалистическо освобождение на колонизираните народи в Азия и създаването на паназиатска култура“. ¹¹ Замислена от Одзаки и съмишлениците му в социалистически дух, идеята за

* Точното наименование е *Тоа Киодо Тай*, или „Източноазиатска група за сътрудничество“ – но по-известна на Запад като Голямата източноазиатска сфера на общ просперитет. – Б.а.

„сфера на общ просперитет“, колкото и да е странно, скоро ще бъде възприета от ултранационалистите и ще стане чернова и идеологически смокинов лист за японската експанзия в цяла Югоизточна Азия.

Репутацията на Одзаки като специалист по Китай води пряко до ново назначение, което го поставя в сърцето на логистичните операции на Квантунската армия. На 1 юни 1939 г. той е нает от Изследователския отдел на Южноманджурската железница, или „Мантетсу“. Железницата е икономическият двигател на Манджурия от построяването си от руснаците през 1898–1903 г. Квантунската армия всъщност първоначално е създадена като допълнение към всемогъщата администрация на железницата. А откакто японците са окупирали Манджурия през 1931 г., железницата е станала централната военна артерия за японската експанзия. От кабинета си на четвъртия етаж в сградата на „Мантетсу“ в токийския район Тораномон Одзаки има изключителна възможност да следи японските военни действия в Китай. Невинно нареченият Изследователски отдел включва Съвет за оценка на китайските съпротивителни сили, който докладва за придвижването на китайски войски; Съвет за анализ на международното положение, който събира информация за китайската политика, и Отдел за материалното състояние, който наблюдава китайската икономика.¹² „Получавах голямо количество информация и материали за политиката, икономиката, международните отношения и т.н. – ще признае Одзаки по-късно пред японските разследващи. – Освен това получавах информация и за някои от операциите на Квантунската армия, както и за движенията на японските въоръжени сили.“^{*13} С други думи, няма по-добро място, откъдето Одзаки да следи дали японците не се готвят за офанзива срещу СССР.

Ентузиазираниите, макар безразсъдни усилия на Мияги да вербува сътрудници също се увенчават с невероятна находка. Четвърти отдел е поискал от Зорге да намери японски офицери на активна военна служба, които да работят за агентурната мрежа – „много трудна задача“, както Зорге отбелязва, когато Клаузен му предава съобщението.¹⁴ Армията е идеологическият

* Интересен е фактът, че сред служителите на Южноманджурската железница има комунисти, макар да не се знае дали това е резултат от назначаването на Одзаки, тъй като той внимателно избягва всякакви публични контакти с членове на комунистическата партия. От приблизително хиляда служители в Изследователския отдел трийсетина са комунисти, явни или тайни. Те са организирали своя собствена малка изследователска група в рамките на отдела. Сред тях са двамата сътрудници на Одзаки от дните в Шанхай, Ко Наканиши и Кунаджи Анзай. Целта на Изследователския отдел е да събира данни за Квантунската армия и Генералния щаб, за да се подпомогне японската експанзия. Начините, по които се събират и анализират тези данни, позволяват относителна научна безпристрастност. Благодарение на това компанията успява да наеме редица интелектуалци, които или не осъзнават нейния двойствен характер, или смятат, че целите оправдават средствата. – Б.а.

дом на ултранационализма и яростния антикомунизъм. Военните неотдавна са създали своя собствена политическа полиция, Кемпейтай, която бързо се превръща в най-ревностния отряд за борба с контрашпионажа в Япония. Всякакви опити да бъдат вербувани сътрудници измежду офицерския корпус следователно са крайно рисковани.

Мияги решава проблема, като привлича не офицер, а ефрейтор от запаса, който скоро се доказва като един от най-добрите информатори на шпионската мрежа. Коширо Йошинобу – известен още с прякора Кодай – е стар познат на Мияги; запознал ги е негов съгражданин от Окинава – социалист, който е следвал с Кодай в университета „Мейджи“. Като студент Кодай се е увличал по комунизма, но през 1936 г. е бил мобилизиран в японската армия и е служил две години в Манджурия и Корея. Когато Мияги го открива през март 1939 г., Кодай се е върнал в Токио – ефрейтор от запаса, който работи в магазин за канцеларски принадлежности.¹⁵ „Ако между Русия и Япония избухне война, това ще изисква големи жертви не само от страна на селяните и трудещите се и в двете страни, но и на целия японски народ – казва Мияги на Кодай при първата им среща. – За да се избегне такава трагедия [...] изпращам на Коминтерна сведения за ситуацията в Япония.“¹⁶ Да се разкрие като комунистически агент е рискована стратегия – но тя дава резултат, когато Кодай се съгласява да събира военна информация измежду приятелите си. Ефрейторът идеалист отказва пари за труда си.

Зорге е достатъчно заинтригуван от това ново попълнение, за да се срещне с него лично поне два пъти в токийски ресторанти. Той дори изпраща биографията на Кодай в Москва, откъдето одобряват неговото рекрутиране и му дават агентурното име Мики.¹⁷ Мияги настоява агент Мики да се върне на активна военна служба и да си намери работа в мобилизационното бюро на Министерството на войната. Скоро Кодай ще стане важен източник на информация за организацията и въоръжението на японската армия и ще осигурява подробни сведения за числеността на танкове, самолети и войски.

Ана Клаузен също заема своето място в екипа – макар неохотно. След като е прекарала месеци в заточение във Волжката степ и след това в Москва под зоркия поглед на функционерите от Четвърти отдел, Ана не изпитва голяма любов към Центъра и неговия диктат. Въпреки това тъй като съпругът ѝ, Зорге и Вукелич са все по-заети с шпионската си дейност и нямат време за куриерска работа, Центърът предлага Ана да бъде използвана от агентурната мрежа като „муле“ и да изнася тайно от Япония спешни секретни материали, заснети на микрофилм. Когато Клаузен съобщава това на съпругата си, Ана е твърдо против. Шанхай е бил окупиран от японците след тримесечни сражения през 1937 г., затова Центърът предлага Ана да

занесе шпионските материали в британската колония Хонконг. Но Ана не говори английски и се чувства много по-спокойна в познатата обстановка в Шанхай. Има и друг немаловажен проблем – пазаруването. „Не харесвам Хонконг – там нямам приятели и няма какво да се купи“, казва Ана на съпруга си.¹⁸

Накрая Ана е убедена да замине на първата от своите осемнайсет куриерски мисии в Шанхай през ноември 1938 г. В багажа си носи 3000 долара (като услуга за бизнес партньор на Клаузен, който трябва да изпрати парите в Швейцария, а това е по-лесно от Шанхай, отколкото от Токио) и малък пакет с подаръци от Зорге за Катя. Увити в плат и скрити в сутиена ѝ, Ана носи и трийсетина мънички кутийки с микрофилми със сведения за тайните, разкрити от Люшков. Пристига в Шанхай около 10 декември, съдържанието на сутиена ѝ е невредимо. В кафенето на хотел „Палас“ чака свързката. Инструкциите на центъра са да носи жълта дамска чанта и бели ръкавици – според Ана идиотски план, който само мъж може да измисли, тъй като посред зима никой не носи бели ръкавици.¹⁹

Въпреки това тя е изпълнила инструкциите и скоро куриер от Четвърти отдел пристига, за да вземе микрофилмите и да ѝ предаде пакет с около 6000 долара в китайска и американска валута, предназначени за нуждите на резидентурата. Всъщност Ана веднага се възнаграждава за труда си, като похарчва 700 долара за кожено палто, изпраща 500 в личната сметка на съпруга си в Хамбург и внася други 1000 в собствената си сметка в HSBC, Хонконгската и Шанхайска банкова корпорация.²⁰ След като купува още някои неща за фирмата на мъжа си, парите почти са свършили – съвсем правилно според съпрузите Клаузен, тъй като Зорге от години редовно е покривал разходите на агентурната мрежа от печалбите на семейния бизнес. Ана се е превърнала в активен съветски таен куриер поради собствените си определено капиталистически интереси. По-голямата част от парите на Четвърти отдел са отишли в джоба на съпрузите Клаузен, което неизбежно поражда въпроса кой е имал право да се разпорежда с печалбите от бизнеса, създаден с парите на Москва – Клаузен или Центърът? Въпросът се усложнява от факта, че в началото на 1939 г. Зорге е прехвърлил счетоводството на агентурната мрежа на Клаузен, а това означава, че той лично отпуска парите за своята заплата и разходи, както и за заплатите и разходите на Бранко и Едит Вукелич. Тъй като единственият начин да получават средства от Москва са нередовните куриерски мисии до холандски и американски банки в Хонконг и Шанхай, парите за цялата агентурна дейност все по-често идват от фирмата „Клаузен Шокай“. Всъщност Макс Клаузен лично финансира най-успешната – и най-скъпоструваща – съветска агентурна мрежа. С годините опасността нараства и Ана все по-често се пита

дали не само рисковете, които поемат със съпруга ѝ, но и разходите им не са твърде големи.^{*,21}

ЗОРГЕ СЕ ОТНАСЯ с нехайно пренебрежение към финансовите проблеми на агентурната мрежа. Много по-силно го тревожи все по-реалната опасност от евентуален германско-японски военен съюз, далеч по-мощен от вече съществуващия и мъгляво формулиран Антикоминтерновски пакт. Интересът на Берлин от такъв съюз е очевиден – възможността Съветският съюз да нападне Германия значително ще намалее, ако Япония се ангажира да отговори на такова нападение с удар по източния съветски фланг.

Изгодите за Япония не са толкова ясни. Японската армия е хвърлила око не само на големи територии в Китай, но и в съветския Далечен изток. Най-активните офицери – включително членове на ултранационалистическото тайно общество „Сакуракай“, което е било движеща сила в Манчжурския инцидент и е ръководено от министъра на войната Сейширо Итагаки – приветстват експанзионистичната политика на Хитлер и симпатизират на неговото възвеличаване на нацията, антикомунизма и презрението му към стария световен ред, доминиран от победителите в Първата световна война. Хитлер неотдавна е унизил британския министър-председател Невил Чембърлейн, като нагло е пренебрегнал споразумението, което са подписали в Мюнхен предния октомври, след като Германия е окупирала Судетите, и на 15 март 1939 г. е анексирал цяла Чехословакия. „Групата на действието“ в японската армия копнее да направи същото в Азия.

Имперският военноморски флот също храни експанзионистични амбиции, но целите са различни. Адмиралите мечтаят да установят контрол над морските съседи на Япония, от Филипините до Малая и нататък до богатата на петрол Холандска Източна Индия (днешна Индонезия). Главните пречки са британският Кралски военноморски флот, който разполага с далеч по-голяма сила в наглед неуязвимата си база в Сингапур, и американският Тихоокеански флот с база в Пърл Харбър. Влиятелният министър на военноморските сили, адмирал Митсумаса Йонай, е категорично против съюз, който би обвързал Япония да последва Хитлер във война срещу Великобритания, Франция, Нидерландия и Съветския съюз, докато продължава изтощителната и като че ли безкрайна война в Китай. Йонай твърди, че Япония зависи много от холандците, британците и американците за доставки на суровини, а това

* По онова време Зорге си плаща от 600 до 800 йени месечно и дава 300–400 йени на Мияги. Озакни не получава редовно заплащане, макар че Зорге помага за покриването на транспортните и светските му разходи. Според Зорге Москва му е отпускала по 10 000 долара годишно, като разходите били ограничени максимум до 1000 долара месечно. – Б.а.

означава, че една пълномощабна война бързо ще задуши японската икономика. Японският военноморски флот предпочита да осъществи своите експанзионистични цели с негласното одобрение на САЩ и Великобритания, стига това да е възможно.²²

Фундаменталното несъответствие между различните визии на армията и флота за японската империя ще доминира години наред във външната политика на страната и ще намери своето решение едва на 7 декември 1941 г. с драматичното нападение срещу Пърл Харбър. Относно съюза с германците обаче разногласията между армията и флота не са толкова категорични. Дори ВМС признават, че Германия е най-близкият съюзник на Япония, а СССР – най-вероятният ѝ противник. В Токио новоназначеният посланик Ойген От полага неимоверни усилия да убеди японското правителство и ВМС да приемат по-тесен съюз с Берлин – въпреки че приятелят му Зорге го убеждава, че Япония никога няма да се съгласи да се превърне в марионетка на Хитлер в Азия, ако сама няма изгода от това.

След месеци на преговори, ръководени в Берлин от генерал Ошима – някогашният военен аташе и един от идеолозите на Антикومنтерновския пакт, който сега вече е посланик в Германия, – позицията на японската армия като че ли надделява. Окончателният документ, подписан на 22 май 1939 г., е грандиозно наречен „Стоманеният пакт“ и задължава Германия, Италия и Япония да отвърнат на удара, ако която и да е от тях бъде нападната. В Берлин и Токио са организирани публични празненства, по улиците се веят нацистки и японски знамена. В „Райнголд“ Папа Кайтел организира специално тържество, като за целта над бара са окачени знамена с пречупен кръст и с изгряващото японско слънце.

Хитлер обаче не е доволен. След продължителните им увъртания той не вярва, че японците биха били наистина надеждни съюзници срещу руснаците. Както ще каже на генералите си по-късно същата година, „император Хирохито е като руските царе. Слаб, страхлив, нерешителен, лесно може да бъде свален от революция. Съюзът с Япония никога не се е радвал на широка подкрепа... Да мислим за себе си като за господари, а за тези хора в най-добрия случай като за шлифовани полумаймуни, на които им трябва камшик.“²³ Недоволството на Хитлер от „Стоманения пакт“ подготвя почвата за друг съюз, съвсем неочакван и сключен в пълна тайна – съюза със Сталин.

ИМА ОЩЕ ЕДНА причина за колебанията на Хитлер дали може да разчита на твърдата подкрепа на Токио срещу Русия. Японските войски отново се сражават със Съветите на гол участък по съветско-монголската граница – и губят. „Инцидентът Номонхан“, известен в Русия като Битката при Халхин

Гол, е странен дребен конфликт, който ще има големи последствия за крайния изход от Втората световна война.

Конфликтът започва на 11 май 1939 г., когато кавалерийски отряд от просъветската Монголска народна република, наброяващ между трийсет и деветдесет конници, влиза в район, за който Япония смята, че ѝ принадлежи. Отблъснати са от кавалерията на Квантунската армия. Два дни по-късно монголците се връщат, този път по-многобройни. Освен това са подкрепени от съветски войски в съответствие с договор за взаимопомощ от 1936 г. между Москва и Улан Батор, който задължава СССР да защитава съседа си от агресия – и на практика измества отбранителната граница на Съветите до южния и източния край на Монголия. С общи усилия съветските и монголските войски разбиват силите от Квантунската армия, изпратени да ги отблъснат, като убиват 102-ма войници.

От това незначително начало инцидентът бързо ескалира, като и Съветите, и японците струпват войски и самолети в пустия район. През юни 1939 г. Квантунската армия вече е изпратила 30 000 войници, а съветското Източно командване – най-способния си млад командир, генерал Георгий Жуков, заедно с моторизирана пехота. Двете страни се изправят една срещу друга в пълнен с комари район от мочурища и урви около река Халхин.

Историята на „Инцидента Номонхан“ е особено любопитна, като се има предвид, че след унижението, претърпяно предната година при Чанкуфен, японското Върховно командване е било категорично против нова война срещу СССР. В първите седмици след началото на инцидента Токио е на последния етап от деликатните преговори за „Стоманения пакт“ с нацистите. На Генералния щаб в Токио му е ясно, че Квантунската армия няма достатъчно сили, за да се сражава с много по-могъщата съветска армия. Изминала е година от бягството на Люшков и съветските оперативни и политически слабости, които той с такова удоволствие е разкрил, почти сигурно са били отстранени. Още от началото на конфликта генералите в Токио знаят, че една война срещу Съветите, докато голяма част от японската армия е ангажирана в Китай, ще свърши единствено с унизително поражение.

„Инцидентът Номонхан“ всъщност е война, започната „еднолично“ (по думите на един подчинен) от местния японски командир генерал-майор Мичитаро Комацубара. В началото Комацубара силно преувеличава броя на монголските войници, които са прекосили границата (твърди, че били 700), и лично заповядва от района на Хайлар да бъдат изпратени подкрепления, „за да бъдат ликвидирани вражеските сили с цялата ни мощ“, без разрешение от щаба на Квантунската армия, камо ли от имперското Върховно командване.²⁴ Още по-удивителното е, че 23-та дивизия на Комацубара не е нападателна дивизия – била е сформирана неотдавна за защита на границата и за

целите на военното разузнаване. И Комацубара, и неговият първи помощник, полковник Оучи Цутому, са прекарали по-голямата част от кариерата си в японското разузнаване. С други думи, като бойна единица дивизията на Комацубара е най-слабото звено на Квантунската армия.

Изправено пред война, която японците нито са искали, нито могат да спечелят, Върховното командване в Токио трябва да се опита да ограничи конфликта, за да избегне катастрофално поражение. Резултатът е низ от странни маневри, при които успехите преднамерено не са използвани докрай от страх да не задълбочат конфликта. На 27 юни например 2-ра въздушна бригада на японските ВВС напада съветската военновъздушна база при Тамсак Булак в Монголия със забележителен успех. Токио обаче бързо запоявда на военновъздушните сили да преустановят нападенията срещу съветските бази.²⁵

В Токио Зорге се опитва да разгадае японските военни намерения. Полковник Герхард Мацки, новият германски военен аташе, който е заместил Шол, му казва, че контактите му в японския Генерален щаб говорели уклончиво, но той останал с впечатлението, че японците не биха рискували цялата военна мощ на Съветския съюз да се стовари върху Квантунската армия.²⁶ Одзакки донася от „Групата мисо“ успокоителната новина, че японското правителство смята „да реши проблема локално и да не го ескалира. Няма никакво намерение да предизвикват мащабна война с Русия. И обществото не желае война с Русия.“²⁷ Мияги също е научил от информаторите си, ефрейтор Коширо и производителя на самолетни части Шиноцука, че макар самолети и танкове да се изпращат в Номонхан, няма планове за по-масова мобилизация на японски войски.

Съветите обаче не се притесняват от ескалация благодарение на сведенията от Зорге, че японското Върховно командване се бои от разрастване на войната. Жуков мобилизира най-добрите съветски танкови и въздушни части за мащабна офанзива при Номонхан. В армията му има двайсет и един отлични пилоти, до един Герои на Съветския съюз, които скоро осигуряват надмощието на руснаците във въздуха. Жуков е събрал и 2600 тежкотоварни камиона, които снабдяват войските му от най-близкия железопътен възел, Чита, на разстояние от около 748 км. Бранко Вукелич, който посещава фронтовата линия при Номонхан с група чуждестранни журналисти по покана от японската армия, докладва на Зорге, че съветската армия се сражава много по-добре, отколкото твърдят японските вестници, че руснаците имат много повече тежка артилерия от японците и лично той видял „много камиони да се движат“ в тила на руснаците.²⁸

Японският пробив около възвишението Байнцаган от 3–5 юли завършва с патово положение, когато Жуков организира светкавично контранападе-

ние с 450 танка и бронетранспортъори. През август Комацубара дава заповед за нова офанзива, макар да знае, че дивизията му не е готова за голямо нападение. Резултатът е истинско кръвопролитие. В края на август Жуков може да се похвали с пълна победа: почти 12 000 от 15 000 войници от 23-та квантунска дивизия са били убити или ранени, т.е. около 80 процента от целия ѝ състав. Решението на Комацубара да започне преждевременно офанзива е „най-лошото решение, вземано някога“, според неговия подчинен, майор Оги Хироши.²⁹

Дали Комацубара е бил просто некомпетентен, или целият инцидент при Номонхан всъщност е бил оркестриран от съветското разузнаване? Има интригуващи – макар не категорични – сведения, че Комацубара може би е бил съветски таен агент. В началото на кариерата си е прекарал доста време в Русия: през 1909 г. е пристигнал в Санкт Петербург, където е учил руски език една година, през 1919 г. е бил изпратен в Москва като помощник военен аташе, а по-късно отново се е върнал, през 1927–1930 г., като военен аташе в японското посолство.³⁰ Комацубара е бил склонен към „пиянство, разврат и печалбарство“, казва пред съветски историци през 1983 г. функционер от съветското контраразузнаване, който го е следял в Москва.³¹ Според същия източник тайната полиция на ОГПУ* е устроила капан на Комацубара, за да го компрометира, като му е изпратила красива тайна агентка да го прелъсти по време на пътуване в Естония през 1927 г.**³² Връщайки се в Москва, Комацубара и негов колега от посолството така се напили с тази жена, че той изгубил ключовете от сейфа в стаята си – или по-вероятно те са били откраднати от тайната агентка на ОГПУ. Комацубара бил „готов на всичко“, стига в Токио да не научат за прегрешенията му.³³

Историята е правдоподобна не на последно място защото няколко японски дипломати са станали жертва на подобни операции на ОГПУ в същия период. Колега на Комацубара, аташетото от ВМС капитан Кисабуро Койанаги, е прелъстен от привлекателна учителка по руски език, с която го е свързала съветската агенция за обслужване на дипломатическия корпус. Според вестник „Вечерняя Москва“ на 9 февруари 1929 г. Койанаги организирал една от своите – съгласно твърденията редовни – секс оргии в апартамента си на бул. „Новинский“ 44. Гуляят завършил със скандал, когато Койанаги според статията ранил хубавичката си учителка с готварски нож, а после я подгонил по

* Обединено държавно политическо управление. – Б.пр.

** Около 1960 г., когато японски специалист по унгарски и уралски езици посетил Естония, за да участва в академичен форум, в хотела му дошла жена да го попита за вести от Комацубара, с когото била „в интимни отношения“ по времето, когато той бил военен аташе в Естония. – Б.а.

коридора, като хвърлял чинии по нея.³⁴ Скоро след публикуването на статията – предполага се, след като Койанаги е отказал да се поддаде на изнудването от страна на ОГПУ – злочестият аташе извършва ритуално самоубийство, като разпорва корема си в кабинета си в посолството.

Онова, което е сигурно, е, че след 1927 г. от всяко място, където Комацубара е бил изпратен, към Токио потича поток от дезинформация, а към съветското разузнаване – поток от тайни сведения. Комацубара е шеф на специалната японска мисия в Харбин през 1932–1934 г. Централният архив на Съветската армия в Подолск разполага с подробна информация за Япония, Китай и Манджоу-Го точно от периода, когато Комацубара е в Харбин – но твърде малко от преди и след това. През 1933 г. Москва научава от секретни японски телеграми за намерението на Япония да сложи ръка върху Източнокитайската железница. Сред секретните материали, изпратени от неназован таен агент, има и един смразяващ доклад за потенциалното значение на биологичните оръжия в евентуална война срещу СССР, изнесен в Харбин през август 1932 г. от шефа на Руския отдел към японския Генерален щаб. Докладът е толкова тревожен, че е изпратен лично на маршал Тухачевски и Сталин.

Комацубара може би в Москва наистина се е „хванал на въдицата“ и покъсно е предавал сведения от Харбин. В съветските архиви обаче липсват каквито и да е сведения, че по времето, когато е бил командир на 23-та дивизия в Манджурия, Комацубара е бил ръководен или е имал преки контакти със съветското разузнаване. Няма и никакви доказателства в Кремъл да е била обсъждана идеята да се провокира японско нападение. Примамливо е да се спекулира, че Комацубара е действал като съветски агент и инцидентът при Номонхан е дело на Сталин. Кратка победоносна война, провокирана от Япония и категорично спечелена от СССР, е точно онова, от което Сталин се нуждае, за да сложи край на японските амбиции за нахлуване в Съветския съюз. Но засега тези твърдения остават недоказани.³⁵

Вече забравеният въоръжен конфликт в Номонхан ще има сериозни последици. Битката донася на Георгий Жуков първия (от общо четири) орден Герой на Съветския съюз. В битката Съветите губят 9703 военнослужещи – убити или изчезнали, но печелят ценен урок как да нанасят концентрирани въздушни удари срещу вражеските танкове.³⁶ Опитът от Номонхан ще бъде особено полезен, когато Сталин мобилизира войските от Сибир за решаващата отбрана на Москва през ноември 1941 г. А самият Жуков ще използва тактиката, която е усъвършенствал в Номонхан – да бъде прикован неприятелят в центъра, незабелязано да бъде струпана войска в тила, а след това врагът да бъде нападат от две страни и хванат в капан, – когато обкръжава германската Шеста армия в Битката за Сталинград.³⁷

Още по-важен е ефектът от конфликта в Токио. Унижението на Квантунската армия е коз в ръцете на военните (начело с офицерите от военноморския флот), които твърдят, че Япония трябва да нападне азиатските си съседи и да остави СССР на мира. Опасенията на японците от евентуално ново поражение от Червената армия ще имат важна роля за изхода на предстоящата световна война.